

УДК 343.424

О. А. Гусак

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА

Постановка проблеми. Встановлення суб'єктивної сторони складу злочину через низку відомих причин має дуже велике значення під час кваліфікації діянь конкретної особи, дає можливість оцінити як злочинця, так і ступінь тяжкості злочину [1, с. 81].

Усе, що вказується законодавцем як ознаки будь-якого елемента конкретного складу злочину, необхідно встановлювати обов'язково. Відсутність таких ознак свідчить або про наявність у цьому випадку іншого складу злочину, або про відсутність будь-якого складу злочину. Стосується це також ознак суб'єктивної сторони складу злочину [2, с. 10–11].

Аналіз наявних джерел кримінально-правової літератури виявив відсутність єдиної позиції щодо суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 120 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Проблеми кримінально-правової відповідальності доведення до самогубства в різні часи досліджували такі вчені, як В.О. Глушков, А.В. Наумов, В.І. Ткаченко, Л.М. Шестопалова, С.І. Яковенко, Н.М. Ярмиш та інші. Однак питанням з'ясування суб'єктивної сторони цього діяння було приділено недостатньо уваги.

Метою статті є розкриття проблеми визначення ознак суб'єктивної сторони доведення до самогубства, передбаченого статтею 120 КК України, з огляду на сучасні здобутки кримінально-правової науки.

Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати суттєві юридичні ознаки суб'єктивної сторони доведення до самогубства та з огляду на тенденції розвитку кримінального законодавства про доведення до самогубства опрацювати й науково обґрунтувати конкретні рекомендації щодо його вдосконалення та практики застосування.

Виклад основного матеріалу. Актуальність зазначеної проблеми обумовлюється низкою обставин. По-перше, діяння, іменоване в диспозиції статті 120 КК України як «доведення особи до самогубства або замаху на самогубство», є специфічним. Його відмінною рисою є те, що його наслідки настають не від дій винного, безпосередньо спрямованих на заподіяння смерті потерпілому (наприклад, удару ножом, пострілу, отруєння отрутою тощо). Під час доведення до самогубства потерпілий сам заподіює собі смерть у результаті певних дій винного, передбачених у статті 120 КК України: жорстокого поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження людської гідності потерпілого. Крім того, зазначені дії не лише самі по собі носять суспільно небезпечний характер, а й є причиною наступного самогубства потерпілого чи замаху на самогубство.

По-друге, практика застосування статті 120 КК України зазнає досить значних труднощів. На нашу думку, це обумовлюється не лише недостатньою юридичною грамотністю працівників органів слідства та суду, а й істотною неконкретністю та

неоднозначністю доктринального (наукового) тлумачення ознак складу злочину, передбаченого статтею 120 КК України. Проте, як відомо, доктринальне тлумачення впливає на легальне тлумачення норм закону, яким, зокрема, є офіційне. У зв'язку з викладеним для точної кваліфікації злочину необхідно всебічно, повно й об'єктивно з'ясувати внутрішню сутність зовнішніх об'єктивних ознак діяння особи, обвинувачуваної у вчиненні злочину, передбаченого статтею 120 КК України.

Суб'єктивна сторона злочину – це психічна діяльність особи, безпосередньо пов'язана з вчиненням злочину, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, яке вона вчиняє, і до його наслідків [3, с. 152].

Зміст психічного відношення особи до її протиправного діяння та спричинених ним шкідливих наслідків тісно пов'язується із зовнішніми ознаками злочинного посягання, тому може бути з'ясований за допомогою аналізу об'єктивної сторони злочину. За конструкцією об'єктивної сторони склад доведення до самогубства або замаху на нього є матеріальним, тобто припускає наявність безпосереднього діяння, наслідків, що настали в результаті такого діяння, та причинного зв'язку між діянням і наслідками, що настали. Наявність наслідків діяння вимагає встановити ступінь психічного відношення особи, що вчиняє це діяння, до зазначених наслідків у разі, якщо злочин вважається закінченим у момент настання певних наслідків [4, с. 31].

Суб'єктивну сторону злочину становлять вина, мотив, мета злочину, емоційний стан особи в момент вчинення злочину. Вина – обов'язкова ознака суб'єктивної сторони. Об'єктивне ставлення, тобто кримінальна відповідальність за невинне заподіяння шкоди, не допускається [3, с. 154]. У разі доведення особи до самогубства це положення має особливе значення, адже при цьому необхідним є встановлення саме цілеспрямованих дій особи, що сприяли формуванню рішучості потерпілого на позбавлення себе життя. Інакше будь-який факт самогубства в результаті якого-небудь зовнішнього впливу, що не переслідує мету доведення до самогубства особи (наприклад, відмови у взаємності в коханні, затримки заробітної плати на роботі, словесної репліки на адресу особи чи негативного побажання особі, сказано-го в пориві гніву), не може розцінюватись як доведення до самогубства.

Під час доведення до самогубства або замаху на нього першорядне значення, на наше переконання, має саме встановлення конкретної форми вини, за якої можна судити про наявність у діянні особи злочину. Не випадково Пленум Верховного Суду України в Постанові «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 вказав, що під час призначення покарання серед інших обставин суди зобов'язані враховувати вид умислу, мотив і мету злочину [5].

Сьогодні питання про суб'єктивну сторону доведення до самогубства не має однозначної відповіді. Так, одні вчені стверджують, що доведення до самогубства може бути здійснене з будь-якою формою вини [4, с. 31]. Інші автори вважають, що доведення до самогубства або замаху на нього може бути вчинене як із прямим, так і з непрямым умислом [6, с. 43]. У нещодавно захищених дисертаціях питання про суб'єктивну сторону доведення до самогубства також не знайшло однозначної відповіді. Наприклад, Л.М. Шестопалова розглядає можливість вчинення цього

діяння не лише з непрямим умислом, а й із необережності [7, с. 11]. Ю.О. Уколова вважає, що доведення до самогубства характеризується необережною формою вини у вигляді злочинної недбалості [8, с. 12].

На наше переконання, жодна із зазначених позицій, що стосуються з'ясування форми та виду вини під час доведення до самогубства, не є беззаперечною. Зрозуміло, що коли в потерпілого відсутня воля вибору щодо розпорядження власним життям, то про доведення до самогубства не може бути й мови. Доведення до самогубства або замах на нього припускає наявність відомої свободи вибору потерпілого між заповіданням собі смерті та можливістю уникнути цього. Проте, на нашу думку, здійснювані в об'єктивній реальності дії винного, у результаті яких потерпілий все-таки приймає рішення покінчити із собою, відображають чітко усвідомлюване винним прагнення до того, щоб потерпілий обрав саме цей варіант поведінки. Тобто зазначений у статті 120 КК України злочин «доведення до самогубства» в аспекті настання наслідків у вигляді самогубства потерпілого чи замаху на нього може бути вчинено лише умисно. Причому обов'язково з прямим умислом, коли винний, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, не лише передбачає можливість і неминучість настання наслідків у вигляді самогубства потерпілого, а й бажає їх настання. При цьому вагоме значення для кваліфікації дій винного за статтею 120 КК України має характер взаємин потерпілого та винного, інформованість останнього про індивідуальні риси характеру потерпілого, з огляду на які винний обирає спосіб, свідомо найбільш результативний для того, щоб потерпілий зробив вибір на користь позбавлення себе життя. Тому думки, що доведення до самогубства або замах на нього може бути вчинено з непрямим умислом і з необережною формою вини, на наше переконання, є неправильними та сприяють надмірно розширеному тлумаченню змісту статті 120 КК України. Наприклад, за такої позиції необережно сказане слово, невдалий жарт на адресу потерпілого, інші дії, що часто повторюються, носять характер «причіпок» тощо, у результаті яких потерпілий прийняв рішення покінчити із собою, можна розцінювати як злочин, передбачений статтею 120 КК України. Розуміння суб'єктивної сторони складу злочину, зазначеного в статті 120 КК України як умисної форми вини у вигляді прямого умислу, має перешкоджати надмірно розширеному тлумаченню змісту статті 120 КК України.

Що ж стосується факультативних ознак суб'єктивної сторони цього злочину, таких як мотив, мета злочину, то злочинець має одну мету – довести жертву до самогубства шляхом створення для неї таких умов, за яких жертва сама позбавить себе життя. Мотиви цього можуть бути різними: особисті неприязні відносини, користь, усунення конкурентів тощо. Вони не мають значення для кваліфікації діяння в сучасній редакції статті 120 КК України та можуть враховуватись під час призначення безпосереднього покарання. Проте вважаємо, що в реальному житті не можна виключити випадки доведення особи до самогубства за мотивами, домінуюче значення яких у конкретній ситуації може стати обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони (наприклад, корисливий мотив). Зазвичай у такому випадку спостерігається кваліфікований вид зазначеного діяння, оскільки при цьому відбувається посягання на додатковий об'єкт – суспільні відносини права власності. Особа

вчиняє дії, передбачені диспозицією статті 120 КК України, з корисливих мотивів, прагнучи заволодіти майном потерпілого або позбутися майнової залежності.

У зарубіжному кримінальному законодавстві є норми, що передбачають кримінальну відповідальність за аналогічні діяння з корисливих мотивів. Так, Кримінальний кодекс Швейцарії в статті 115 закріплює таке положення: «Хто з корисливих мотивів схиляє кого-небудь до самогубства або надає йому в цьому допомогу, якщо відбувається самогубство чи замах на нього, то покаранням є каторжна в'язниця строком до 5 років або тюремне ув'язнення» [9]. З огляду на викладене вважаємо, що було б доцільно розглянути питання про доповнення статті 120 КК України частиною такого змісту: «Дії, передбачені частиною 1 цієї статті, вчинені з корисливих мотивів, караються ... ». Доведення до самогубства або до замаху на самогубство з корисливих мотивів завжди відбувається з прямим умислом, оскільки винний ясно усвідомлює, що лише в разі самогубства потерпілого він отримає реальну можливість заволодіти його майном, грошима, іншими матеріальними благами або позбутися якої-небудь матеріальної залежності від потерпілого.

Аналізуючи специфіку суб'єктивної сторони доведення до самогубства, варто торкнутися також особливостей особи потерпілого, який здійснює вибір на користь добровільного позбавлення себе життя. При цьому істотне значення, на нашу думку, мають психологічні особливості особи потерпілого під час доведення до самогубства. Найчастіше такими є надмірна вразливість і психологічна невпевненість, емоційна нестійкість, занижена самооцінка. Інформованість винного про психологічні особливості особи потерпілого та вибір винним дій, що спрямовуються на досягнення мети злочинного діяння й свідомо сприяють самогубству потерпілого, як наслідок такої інформованості, на наше переконання, є вирішальною ознакою, яка дозволяє кваліфікувати дії винного як доведення особи до самогубства чи замаху на нього.

Висновки. Таким чином, суб'єктивна сторона складу злочину, зазначеного в статті 120 КК України як «доведення до самогубства», на нашу думку, характеризується лише умисною формою вини у вигляді прямого умислу, за якого винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає можливість і неминучість настання суспільно небезпечних наслідків цього діяння та бажає їх настання. Умисел виражається в схиланні потерпілого до позбавлення себе життя, коли винний є свідомо обізнаним про психологічні особливості особи потерпілого, які є сприятливими для злочинця щодо вибору ним дій, спрямованих на досягнення мети злочинного діяння. Обрані злочинцем дії сприяють досягненню мети, вираженої в самогубстві потерпілого, що є вирішальною ознакою, яка дозволяє кваліфікувати дії винного як доведення особи до самогубства чи до замаху на самогубство.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини : [навч. посібник] / [В.М. Стратонов, О.С. Сотула]; за заг. ред. В.М. Стратонова. – К. : Істина, 2007. – 400 с.
2. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [О.М. Алієва, А.П. Бабій, Л.К. Гаврильченко, Т.О. Гончар, І.С. Доброход та ін.]; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – 7-е вид., перероб. і доп. – Х. : Одісей, 2011. – 824 с.

3. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
4. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [А.П. Бабій, І.С. Доброход, Ю.А. Кармазин, В.О. Корнієнко, О.С. Козерацька та ін.] ; за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. – Х. : Одіссей, 2009. – 496 с.
5. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 // Вісник Верховного суду України. – 2003. – № 1. – П. 31.
6. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
7. Шестопалова Л.М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л.М. Шестопалова ; Нац. академія внутр. справ України. – К., 2001. – 20 с.
8. Уколова Ю.А. Проблемы квалификации доведения до самоубийства как преступного деяния : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право» / Ю.А. Уколова ; Московская гос. юрид. академия. – М., 2008. – 24 с.
9. Уголовный кодекс Швейцарии / вступ. ст. Ю.Н. Волкова ; науч. ред., предисл., пер. с нем. А.В. Серебренниковой. – 2-е изд. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 348 с.

Анотація

Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика суб'єктивної сторони доведення до самогубства. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню форми вини злочину, передбаченого статтею 120 Кримінального кодексу України. Здійснено огляд сучасних проблем структурування суб'єктивної сторони цього злочину. Зроблено висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: кримінальне право, суб'єктивна сторона, доведення до самогубства.

Аннотация

Гусак О. А. Уголовно-правовая характеристика субъективной стороны доведения до самоубийства. – Статья.

Статья посвящена исследованию формы вины преступления, предусмотренного статьей 120 Уголовного кодекса Украины. Осуществлен обзор современных проблем структурирования субъективной стороны этого преступления. Сделан вывод о необходимости усовершенствования уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: уголовное право, субъективная сторона, доведение до самоубийства.

Summary

Gusak O. A. The criminally-legal characteristic of the subjective party of finishing before suicide. – Article.

Article is devoted research of the form of fault of the crime provided by article 120 of the Criminal Code of the Ukraine. The review of modern problems of structuration of the subjective party of this crime is carried out. The conclusion about necessity of improvement of the criminal legislation of Ukraine becomes.

Key words: criminal law, subjective party, finishing before suicide.